

Roman Smolorz

Polscy i śląscy Żydzi w Bawarii i ich nowe elity po II wojnie światowej

---

Wieki Stare i Nowe Tom specjalny, 331-341

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roman Smolorz*

Polscy i śląscy Żydzi w Bawarii i ich nowe elity po II wojnie światowej

Po II wojnie światowej tysiące Żydów znalazło się w Bawarii, w amerykańskiej strefie okupacyjnej, która powstała po bezwarunkowej kapitulacji III Rzeszy. Żydzi, którzy osiedlili się w Bawarii, byli albo tymi, którzy przeżyli pobyt w niemieckich obozach koncentracyjnych, albo — i takich była większość — imigrantami z 1946 roku, którym pozwolono opuścić Związek Sowiecki, gdzie przeżyli wojnę. Przeważnie najpierw wracali do swej dawnej ojczyzny, do Polski. Trafiali do zniszczonego kraju¹, którego społeczeństwo uwikłane było w ciągłe walki wewnętrzne², a już przed II wojną światową nie ceniło zbyt wiele Żydów³. Ideologiczna i polityczna wojna domowa oraz walki partyzanckie w Europie Środkowo-Wschodniej skierowane przeciw stalinizmowi, a także następstwa niemieckiej okupacji⁴ czyniły codzienność Żydów nie do zniesienia. Antysemityzm, podszyty tradycyjnym katolicyzmem, ponownie odżywał, jak znali go Żydzi z czasów monarchii habsburskiej, kiedy nie istniała jeszcze nawet odrodzona Polska⁵.

---

* Osteuropa-Institut Regensburg.

¹ Polska, jak oznajmił doradca organizacji UNRRA dr Johnston w październiku 1945 roku, została spustoszona jak żaden inny kraj w Europie, co sam ustalił. Dlatego zasługuje na każdą możliwą pomoc. Por.: „Regensburger Post” Nr. 17 — Landausgabe vom 16.10.45, s. 3; D. SULA: *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944—1951*. Lublin 2002, s. 145; W. JACOBMEYER: *Polnische Juden in der amerikanischen Besatzungszone Deutschlands 1946/47*. „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte” 1977, Nr. 25, s. 126.

² A. KALUZA: *Der polnische Parteistaat und seine politischen Gegner 1944—1956*. Frankfurt am Main 1998, s. 20 i nast.

³ M. ALEXANDER: *Kleine Geschichte Polens*. Bonn 2005, s. 302—304, 322—337.

⁴ Por. L. JOCKHECK: *Propaganda im Generalgouvernement. Die NS-Besatzungspresse für Deutsche und Polen 1939—1945*. Osnabrück 2006, s. 317—325.

⁵ S. URBAN: *Die Freiheit kam erst später*. In: *Täter — Opfer — Folgen. Der Holocaust in Geschichte und Gegenwart*. Hrsg. H. LICHTENSTEIN, O.R. ROMBERG. Bonn 1997, s. 170, 172; J.H. GELLER: *Jews in post-holocaust Germany 1945—1953*. Cambridge 2005, s. 5; J. VON PUTTKAMER: *Ostmitteleuropa*

Z tego powodu Żydzi, zarówno ci, którzy przetrwali w obozach koncentracyjnych, jak i ci, którzy przeżyli wojnę w Związku Sowieckim, najczęściej wyjeżdżali z Polski. Szczególnie licznie w latach 1945—1946 migrowali do amerykańskiej strefy okupacyjnej w Niemczech⁶.

W strefie amerykańskiej byli uznawani za tzw. *displaced persons* (DPs). Termin ten pochodzi od określenia „osoby deportowane”, jednak obejmuje wszystkie osoby cywilne w obszarze działania Narodów Zjednoczonych, wyłączwszy byłych sojuszników III Rzeszy, które na skutek II wojny światowej nie znajdowały się w swej ojczyźnie⁷. Wśród żydowskich DPs-ów rozróżniano dwie odrębne podgrupy, które mocarstwa okupacyjne w Niemczech i organizacja znana pod nazwą UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) określała bądź jako *persecutees* — Żydzi ze Wschodu (*Ostjuden*), którzy do Bawarii przybyli zaraz po zakończeniu wojny; bądź jako *infiltrates* — czyli Żydzi, którzy już wcześniej byli w amerykańskiej strefie okupacyjnej, ale potem wyjechali do Europy Wschodniej, by jednak ostatecznie powrócić do Bawarii. W całej amerykańskiej strefie okupacyjnej po zakończeniu wojny znajdowało się w 1945 roku około 50 tys. Żydów, uznawanych za DPs-ów. 1 października 1946 roku w Bawarii przebywało aż 218 tys. DPs-ów, z czego większość stanowili Żydzi zaliczani do podgrup *persecutees* i *infiltrates*⁸.

Masowa ucieczka Żydów z Polski rozpoczęła się, jak jednoznacznie przyjmuje się dzisiaj w historiografii⁹, po pogromie w Kielcach z 4 lipca 1946 roku. Po tych zamieszkach z Polski w ciągu pół roku wywędrowało 150 tys. Żydów; większość przez południową granicę Rzeczypospolitej próbowało dotrzeć do strefy amerykańskiej¹⁰. Bez wątpienia wydarzenia w Kielcach miały kluczowe znaczenie, ponieważ polska i międzynarodowa prasa nagłośniła je o wiele bardziej aniżeli np. wcześniejszy pogrom z sierpnia 1945 roku, którego dokonano w Krakowie.

Masowe wyjazdy zaczęły się już w 1945 roku, a po wydarzeniach w Kielcach oraz dzięki akcji organizacji Brihah¹¹ — w lecie 1946 roku osiągnęły swoje apo-

im 19. und 20. Jahrhundert. München 2010, s. 55, 189; S. FRIEDLÄNDER: *Das Dritte Reich und die Juden. Die Jahre der Verfolgung 1933—1939*. München 2006, s. 236, 405; B. SZAYNOK: *Pogrom Żydów w Kielcach, 4 lipca 1946 r.* Warszawa 1992, s. 68 i nast.

⁶ W. JACOBMEYER: *Polnische Juden...*, s. 124 i nast.

⁷ Por. C. ŁUCZAK: *Polacy w okupowanych Niemczech 1945—1949*. Poznań 1993, s. 15.

⁸ Por.: W. JACOBMEYER: *Polnische Juden...*, s. 120—135; J. WETZEL: *Jüdisches Leben in München 1945—1951*. München 1987, s. 83, przypis 49.

⁹ K. KERSTEN: *Pogrom of Jews in Kielce on July 4, 1946*. „Acta Poloniae Historica” 1997, nr 76, s. 197—212; J. WETZEL: *Jüdisches Leben...*, s. 83; W. JAWORSKI: *Żydzi w Gliwicach po II wojnie światowej. W: Żydzi gliwicy*. Red. B. KUBIT. Gliwice 2006, s. 276.

¹⁰ B. POŁOK: *Wszyscy krawcy wyjechali. O Żydach w PRL z Natalią Aleksium i Dariuszem Stolą rozmawia B. Polok*. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 11 (58), s. 8.

¹¹ Organizacja Brihah powstała w Równem; jej założycielami byli żydowscy partyzanci. Była wspierana po 1945 roku przez American Jewish Joint Distribution Committee (AJDC). Por. M. PISARSKI: *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945—1951*. W: *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce*

geum¹². *Brihah* po hebrajsku oznacza „ucieczkę”. Po wojnie słowo to stało się kryptonimem tajnej organizacji żydowskiej, która pomagała Żydom z Europy Wschodniej dostać się albo na Zachód, albo bezpośrednio do Palestyny. *Brihah* działała zarówno we wschodniej¹³, jak i zachodniej¹⁴ części Europy, niezależnie od toczącej się już na Wschodzie zimnej wojny. Niektórych Żydów organizacja doprowadzała bezpośrednio do Ratzybony¹⁵, co wskazuje na szczególne znaczenie tego miasta dla żydowskiej powojennej emigracji. Na przykładzie takich działań przedstawiono w artykule kształtowanie się powojennych elit żydowskich w Europie.

Na początek konieczne jest wyjaśnienie pojęcia „elita” w znaczeniu, w jakim jest ono używane w niniejszym tekście. Ogólnie przez termin ten rozumie się wybrane grupy o szczególnych cechach lub umiejętnościach, a także specjalnych kwalifikacjach; mówi się o „najlepszych” kierujących innymi lub o grupach przywódczych¹⁶. W opracowaniu tym elita oznacza grono ludzi, którzy chcieli (albo tylko planowali) stanąć na czele grupy, do której należeli, a więc np. objąć funkcję zwierzchnika gminy albo kierownika oddziału (kandydując w wyborach lub otrzymując nominację na takie stanowisko). Do grupy tej zaliczani są również ci, którzy nie z własnej woli odgrywali istotną rolę, np. osoby mające kwalifikacje mistrzów rzemieślniczych czy muzyków, którym powierzano nauczanie innych, ponieważ nie było innych osób mogących wypełniać tego typu zadania. Elity sta-

---

po 1945 roku. Red. J. TOMASZEWSKI. Warszawa 1997, s. 22 i nast.; A. HOFMANN: *Die Nachkriegszeit in Schlesien*. Köln 2000, s. 362 i nast.; A. EDER: *Jüdische Displaced Persons im deutschen Alltag*. In: *Überlebt und unterwegs. Jüdische Displaced Persons im Nachkriegsdeutschland*. Hrsg. FRITZ-BAUER-INSTITUT. Frankfurt am Main 1997, s. 166 i nast.; J. DEWELL: *Wir sind unterwegs, aber nicht in der Wüste. Erziehung und Kultur in den jüdischen Displaced-Persons-Lagern der amerikanischen Zone im Nachkriegsdeutschland 1945 bis 1949*. Frankfurt am Main 1993, s. 81; W. JACOBMEYER: *Jüdische Überlebende als „Displaced Persons”*. *Untersuchungen zur Besatzungspolitik in den deutschen Westzonen und zur Zuwanderung osteuropäischer Juden*. „Geschichte und Gesellschaft” 1983, Nr. 9, s. 432, 435; J. TOBIAS: *Das geheime Militärprogramm der Hagana im Nachkriegsdeutschland am Beispiel der Offiziersschulen Wildbad und Hochland*. „Nurinst” 2002, Nr. 1, s. 55; S. SCHOTT: *Jüdische Displaced Persons in Weiden 1945—1948*. In: *Spurensuche...*, s. 382.

¹² Por.: Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (dalej: AMSZ) /Z6/W-59/t-792, s. 132; Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: APKat.), PUR/1168, s. 35; APKat., PUR/1169, s. 19, 26, 66, 114, 135; M. PISARSKI: *Emigracja...*, s. 14—21.

¹³ Młodzież żydowska opuszczała w 1947 roku Polskę w tzw. transportach kibucowych (*Kibucz-Transporten*) bez zgody rodziców. Jednak po prośbach rodziców za pośrednictwem UNRRA zwracano ich z powrotem do Polski. Por. APKat., PUR/1252, s. 68, 90 i nast.

¹⁴ Syjoniści odrzucali możliwość pozostawienia sierot wojennych w Wielkiej Brytanii i żądali ich osiedlenia w Palestynie. Por. N. WEINSTOCK: *Das Ende Israels? Nahostkonflikt und Geschichte des Zionismus*. Berlin 1975, s. 186.

¹⁵ Por. A. ANGERSTORFER: *Jüdische Displaced Persons in Regensburg und im Großraum Regensburg 1945—1952. Eine noch zu schreibende Geschichte*. In: *Ein Tag im jüdischen Regensburg mit Joseph Opatoushu und Marc Chagall*. Hrsg. S. KOLLER. Passau 2009, s. 97.

¹⁶ Por. *Brockhaus Deutsches Wörterbuch*. Bd. 26 [19. wyd.]. Mannheim 1995, s. 895.

nowią także artyści i literaci, którzy pozostawali do dyspozycji np. jako redaktorzy gazet.

Przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule są zatem elity funkcjonalne, których przedstawiciele ze względu na wysoką pozycję zajmowaną wewnątrz grup jednocześnie tworzyli elity opiniotwórcze¹⁷.

Punktem wyjścia do analizy tak określonej zbiorowości jest ustalenie biografii pojedynczych osób. Badania biograficzne to metoda, która jako podstawę wykorzystuje jedną¹⁸ albo wiele biografii¹⁹. W tym przypadku ma to dodatkowy walor i cel, ponieważ Żydów, którzy przeżyli wojnę, wielokrotnie przedstawiano jako „anonimową, nieposiadającą wspólnych celów masę”²⁰, chociaż ta właśnie grupa dysponowała znacznym kapitałem całej żydowskiej diaspory w Bawarii i powstałego w 1948 roku państwa Izrael, mianowicie kapitałem ludzkim²¹. Posługując się badaniami prozopograficznymi, można sformułować następującą tezę: osoby, które były socjalizowane na terenach pogranicza, a więc wielojęzyczne, dorastające wśród wielu kultur, są pod pewnymi względami szczególnie skłonne, by zdobyty w ten sposób kapitał społeczny wykorzystywać zarówno dla własnego dobra, jak i dla dobra całej grupy, do której należą. Osoby te czują się do takiego działania wręcz zobowiązane.

W Ratzybonie Jewish Community, wspólnota żydowska złożona z *displaced persons*, zawiązała się w lipcu 1945 roku. Równocześnie w mieście tym istniała także Żydowska Gmina Wyznaniowa (Israelitische Kultusgemeinde Regensburg), chociaż początkowo tworzyła ją tylko jedna osoba, która przetrwała czasy Republiki Weimarskiej i III Rzeszy. Sama gmina była przez cały ten czas podmiotem prawnym. Tylko jeden Żyd do niej należący pozwalał bowiem nadal podtrzymywać jej trwanie. Po wojnie natomiast chciał ją kierować²².

¹⁷ Na temat elit w historiografii zob. H. DUCHHARDT: *Historische Elitenforschung. Eine Trendwende in der Geschichtswissenschaft?* Münster 2004.

¹⁸ U. RAULFF: *Das Leben — buchstäblich. Über neue Biographik und Geschichtswissenschaft*. In: Ch. KLEIN: *Grundlagen der Biographik. Theorie und Praxis des biographischen Schreibens*. Stuttgart 2002, s. 55—68.

¹⁹ W.H. SCHRÖDER: *Kollektive Biographie in der historischen Sozialforschung. Eine Einführung*. In: *Lebenslauf und Gesellschaft. Zum Einsatz von kollektiven Biographien in der historischen Sozialforschung*. Hrsg. W.H. SCHRÖDER. Stuttgart 1985, s. 7—17. Pod względem metodologicznym interesujące są prace: M. WILDTA (*Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*. Hamburg 2003) i L. MERTENSA (*Priester der Klio oder Hofchronisten der Partei? Kollektivbiographische Analysen, zur DDR-Historikerschaft*. Göttingen 2006).

²⁰ Por. A. SHAPIRA: *Die Begegnung zwischen dem Jischuw und den Überlebenden des Holocaust*. W: *Überlebt und unterwegs...*, s. 131.

²¹ Por. J. DORÉ, G. CLAR: *Die Bedeutung von Humankapital*. In: *Humankapital und Wissen. Grundlagen einer nachhaltigen Entwicklung*. Hrsg. G. CLAR. Berlin 1997, s. 159—179.

²² Por. R. SMOLORZ: *Juden auf der Durchreise. Die Regensburger Jewish Community 1945—1950*. Regensburg 2010, s. 30—35.

Gmina Żydowska zdobywała po wojnie nowych członków, którzy rekrutowali się przede wszystkim z Żydów niemieckich, pochodzących albo z dawnych niemieckich prowincji wschodnich, albo z Czech. W marcu 1946 roku wiceprezydentem gminy został Rudolf Brinitzer, Żyd należący do grupy liberalnej z Wrocławia²³. Brinitzer urodził się we wrześniu 1909 roku w Bytomiu na Górnym Śląsku. Jego ojciec zginął na froncie podczas I wojny światowej w 1918 roku. Rudolf ożenił się z katoliczką Margarete Nowak. Dziecko małżeństwa Brinitzerów urodziło się jeszcze w Bytomiu, ale cierpiało razem z rodzicami podczas II wojny światowej w obozie koncentracyjnym. Dwoje pozostałych dzieci urodziło się Brinitzerom w Ratzybonie już po wojnie. Brinitzerowie mieszkali w tym mieście od listopada 1945 roku. W 1951 roku przenieśli się do Passing w Górnej Bawarii, potem, prawdopodobnie w 1952 roku, wyemigrowali z Republiki Federalnej Niemiec (od tego roku bowiem nie ma śladu ich pobytu w Monachium)²⁴.

Również inni Żydzi niemieccy ze Śląska uzyskali w Ratzybonie znaczące pozycje, częściej w hierarchii społecznej niż politycznej. Należała do nich Berta Blumenfeld²⁵, która prowadziła w Ratzybonie schronisko „Hemauer Hof” ze stołówką. Była to jadłodajnia, w której Żydzi mogli jeść potrawy koszerne. Blumenfeld była kobietą znaną przez każdego Żyda w Ratzybonie. Przybyła do miasta w styczniu 1946 roku (w wieku 33 lat). Urodziła się w Katowicach jako Berta Weinblum. W czasie wojny ukrywała się aż do grudnia 1944 roku, kiedy to została zatrzymana i wywieziona do KL Groß-Rosen. Jej mąż Max Blumenfeld zmarł w KL Auschwitz. Berta Blumenfeld już w styczniu 1946 roku mieszkała we wspomnianym schronisku „Hemauer Hof”, które prowadziła do lutego 1949 roku. Miejsce to stało się punktem kontaktowym i centrum życia społecznego Żydów należących do grupy DP-ów w mieście i okolicy. Później Berta wyjechała do Izraela²⁶.

Żydowską piekarnię w Ratzybonie również prowadzili niemieccy Żydzi pochodzący z Górnego Śląska: Bernhard Wellner i jego szwagrowie — bracia: Majer, Salomon i Selig Juckerowie. Wellner był kupcem, a Juckerowie z zawodu piekarzami. Wellner wyjechał ostatecznie do USA, a Juckerowie do Palestyny²⁷. Wszystkie wspomniane osobistości w małym żydowskim świecie Ratzyfony przejęły odpowiedzialność za najważniejsze w życiu codziennym zadania, przede wszystkim zaś za zaopatrzenie w środki żywnościowe członków swej wspólnoty.

²³ Stadtarchiv Regensburg (dalej: StAR), ZRIII/774, Schreiben Herrmanns an den Oberbürgermeister von Regensburg vom 5.3.1946. Określenie „przewodniczący gminy żydowskiej” pojawia się w dokumentach często (por. StAR, ZRIII/774).

²⁴ StAR, StKr. 13; StAR, Familienbogen/119.

²⁵ A. ANGERSTORFER: *Jüdische Displaced Persons...*, s. 94.

²⁶ StAR, DDK/Blumenfeld; StAR, Familienbogen/Blumenfeld; StAR, StKr. 10.

²⁷ K. PELZER: *Neubeginn des jüdischen Lebens in Regensburg, Zulassungsarbeit Univ. Regensburg*. Regensburg 1998, s. 79; „Stadtadreibuch Regensburg” T. 3, 1946, s. 368; StAR, DDK/Wellner, Jucker; StAR, StKr. 42, 88.

Z kolei Chiel Schlittner, niemiecki Żyd z Górnego Śląska, któremu życie kulturalne wydawało się ważne w życiu codziennym, w lutym 1947 roku próbował uzyskać od rządów Dolnej Bawarii i Górnego Palatynatu pozwolenie na prowadzenie kabaretu. Wniosek w tej sprawie dotarł do Państwowego Sekretariatu ds. Prześladowanych Rasowo, Religijnie i Politycznie²⁸. Wydaje się jednak, że Schlittner nie otrzymał takiego pozwolenia i latem 1947 roku opuścił Ratyzboną, wyjeżdżając do Francji²⁹.

Inną grupę żydowską, obok niemieckich Żydów z Gminy Wyznaniowej, tworzyli członkowie Jewish Community. Wprawdzie do wspólnoty tej należeli także niemieccy Żydzi, jednak większość jej członków stanowili Żydzi polscy lub pochodzący z terenów pogranicznych. Jedną z najważniejszych osobistości tej wspólnoty złożonej z DPs-ów był Max Moses Schwerdt, od 1950 roku drugi wiceprezydent Krajowego Związku Wyznaniowych Gmin Żydowskich Bawarii (Landesverbands der Israelitischen Kultusgemeinden Bayerns). Sam o sobie twierdził, że nie jest polskim Żydem, ale Niemcem. W złożonym w 1920 roku wniosku meldunkowym zadeklarował, że był obywatelem Galicji, a nawet obywatelem Ukraińskiej Republiki Ludowej. W rzeczywistości Schwerdt (pol. Szwerd) był polskim Żydem urodzonym w Pruchniku (na terenie ówczesnych Austro-Węgier). Dorastał na pograniczu różnych kultur: polskiej, ukraińskiej i żydowskiej, ale już wtedy deklarował przywiązanie do języka niemieckiego i niemieckiej kultury³⁰. Jego syn Otto w wywiadzie przeprowadzonym w 2005 roku twierdził, że rodzina po wydaleniu z III Rzeszy (1936), dokąd Schwerdt przyjechał w latach 20., zatrzymała się w Katowicach, „ponieważ w tym mieście można było na ulicy mówić i dogadać się po niemiecku”³¹.

Równie charakterystyczny jest przykład małżeństwa Fajgi (Friedy) i Arona Icchoka (Ignaza) Rybnickich. Obydwoje wspierali oficjalnie tzw. Fundusz Palestyński (Palästina-Generalfonds)³² należący do Agencji Żydowskiej. Angażowali się w działalność Jewish Community, należeli wobec tego do wzmiankowanej elity funkcjonalnej³³. Frieda i Ignaz Rybniccy urodzili się w Sosnowcu należącym ówczesnie do Cesarstwa Rosyjskiego, Frieda — 5 stycznia 1916 roku, a Ignaz —

²⁸ Bayerisches Hauptstaatsarchiv München (dalej: BHStA), SKrrpV/34a, Schreiben des Herrn Joelsen an Josef Eder vom 6.2.1947.

²⁹ StAR, StKr. 73.

³⁰ StAR, DDK/Schwerdt; StAR, StKr. 77; BHStA, SKrrpV/MK 49561, Mitteilung über die Neuwahlen zum Präsidium des Landesverbands vom 13.6.1954.

³¹ Wywiad z Ottonem Schwerdtem z 9 listopada 2001 roku dostępny w Internecie: www.br-online.de/download/pdf/alpha/s/schwerdt.pdf [data dostępu: 9.07.2012].

³² Fundusz (Palästina-Grundfonds „Keren Hajessod”) był główną organizacją finansową mającą na celu zagospodarowanie Palestyny, założoną w 1921 roku jako towarzystwo ruchu syjonistycznego, które od 1929 roku stało się częścią Agencji Żydowskiej (zob. URL www.keren-hayesod.de/index.php?cid=1 [data dostępu: 23.07.2010]).

³³ A. ANGERSTORFER: *Jüdische Displaced Persons...*, s. 93; K. PELZER: *Neubeginn...*, s. 37.

6 marca 1916 roku, jako polscy Żydzi. Po wybuchu I wojny światowej teren ten został zajęty przez Rzeszę Niemiecką. Zarówno po przybyciu do Bawarii w marcu 1946 roku, jak i podczas drugiego pobytu w Ratzybonie (tym razem po przyjeździe z Izraela), obydwój jako miejsce urodzenia fałszywie podawali przedwojenne niemieckie miasto Bytom. W 1951 roku oświadczyli jednak, że w Izraelu jako miejsce urodzenia wskazali Sosnowiec, tłumacząc się, że „w Izraelu nie chce się wiedzieć nic o Niemcach”. Małżeństwo Rybnickich przyznawało się do swej niemieckości, chociaż Frieda Garfinkel rzeczywiście w 1940 roku została deportowana z Bytomia do obozu pracy poza ówczesną tzw. Starą Rzeszę, do rodzinnego Sosnowca. Tam Frieda i Ignaz 12 lipca 1940 roku wzięli ślub. Przeżyli pobyt w getcie Schrodł (pol. Grabowce) i w KL Blechhammer. Po wojnie, w styczniu 1947 roku, trafili do Ratzybony. Za pośrednictwem konsulatu izraelskiego w Monachium i z pomocą Jewish Agency for Palestine wywędrowali oboje w październiku 1949 roku do Izraela. 18 maja 1951 roku Ignaz Rybnicki wrócił bez rodziny z Givataim w Izraelu z powrotem do Ratzybony, a w latach 1966—1970 dołączyła do niego także Frieda³⁴.

Do grupy żydowskich DPs-ów należeli, oprócz żydowskich Niemców z wyboru, także inni Żydzi, mianowicie wyemancypowani Żydzi polscy, jak np. Nathan Zilberberg. Urodził się on 4 grudnia 1904 roku w Warszawie. Należał do współzałożycieli warszawskiej gazety żydowskiej „Altes Moment”. W latach 1943—1945 był więziony w niemieckim obozie zagłady i obozie koncentracyjnym — w Majdanku i w Flossenburgu. Od września 1945 roku przebywał najpierw w Ratzybonie, a następnie w Monachium. W latach 1945—1948 Zilberberg był redaktorem gazety „Der Nayer Moment” ukazującej się w Ratzybonie, a także referentem kulturalnym w Jewish Community of Regensburg³⁵. Zilberberg stanowił przykład dla tych Żydów, którzy nie zamierzali już pracować na rzecz Niemiec i Niemców, zwłaszcza po 12 latach narodowego socjalizmu.

Szczególną cechą żydowskich *displaced persons*, a więc także członków Jewish Community, było ich poparcie (szczególnie ze strony młodych ludzi, którzy szczerze zachwycali się syjonizmem) dla idei *Erez Israel*. Dzięki niej bowiem czuli się wolni od wszystkich — w ich oczach zdyskredytowanych — porządków prawnych i norm państwowych. Kiedy w okresie II wojny światowej dzieci zamykano w gettach, większość z nich nie poznawała ani norm, ani reguł prawnych. Dzięki powrotowi do idei *Erez Israel* wezwanie i uchwały bazylejskiego Kongresu Syjonistycznego z 1927 roku („Syjonizm dąży do stworzenia dla żydowskiego narodu publiczno-prawnie

³⁴ StAR, DDK/Rybnicki; StAR, Familienbogen/Rybnicki; „Adreßbuch der Stadt Regensburg” 1966, T. 3, s. 205; „Adreßbuch der Stadt Regensburg” 1970, T. 3, s. 205; Mitteilungen des Standesämter Bytom vom 20.5.2010 und Sosnowiec vom 12.5.2010.

³⁵ StAR, DDK/Silberberg; StAR, StKr. 51 (Laks); „Stadtadreßbuch Regensburg” 1949, T. 3, s. 465; T. LEWINSKY: *Der Nayer Moment — eine jiddische Zeitung für Regensburg*. In: *Ein Tag im jüdischen Regensburg...*, s. 110.

zabezpieczonego własnego domu w Palestynie³⁶) wydawały im się sensowne, dawały perspektywę stworzenia własnego uporządkowanego domu (kraju).

Tymczasem podczas II wojny światowej większość liberalnych niemieckich Żydów, a także żyjących w Republice Weimarskiej Żydów-syjonistów pochodzących ze wschodu została zamordowana lub wyemigrowała. Idea syjonizmu jednak przetrwała, a po *Shoah* zainteresowanie nią przybrało na sile. Podkreślał to premier Izraela Dawid Ben-Gurion: „Galut, co oznacza podległość — materialną, polityczną, duchową, kulturalną i intelektualną podległość — ponieważ jesteśmy obcy, jesteśmy mniejszością, nie mamy własnego domu, jesteśmy wykorzeni i oderwani od ziemi, od pracy na roli i od działalności przemysłowej. Naszym zadaniem jest teraz zerwać radykalnie z tą podległością i stać się panami naszego własnego losu³⁷”.

Pomiędzy dwiema ideologiami: zachodnią demokracją i utopijnym komunizmem, zaczął się rozwijać religijnie i politycznie definiujący się syjonizm, jako program polityczny o ugruntowanej ideologii, rodzaj własnej, narodowej idei³⁸. Pod wieloma względami oddziaływanie syjonizmu było bardzo nośne. Po specyficznych doświadczeniach Żydów ze Wschodu związanych z kryzysem gospodarczym w międzywojniu³⁹ oraz po przeżyciach związanych z Holocaustem większość Żydów nie widziała innej alternatywy niż utworzenie państwa Izrael.

W listopadzie 1946 roku wewnątrz ruchu syjonistycznego uformowały się dwie frakcje. Na pierwszy plan wybiła się grupa rewizjonistów, która Ben-Gurionowi zarzucała, że podzielił Izrael jeszcze przed jego powstaniem. Właśnie rewizjoniści spotkali się w Pocking, mieście leżącym w Dolnej Bawarii, by założyć własny związek⁴⁰. W Ratyzbonie frakcją rewizjonistyczną kierował Chaim Schwerdt⁴¹, brat wspomnianego Maxa Schwerdta. Rewizjoniści opanowali żydowską gazetę ukazującą się w Ratyzbonie — „Der Najer Moment”, która od marca 1946 roku do listopada 1947 roku była wydawana pod kierownictwem Nathana Zilberberga. Od końca 1946 roku pismo ukazywało się już pod nowym tytułem „Unser Moment”. Propagowano w nim emigrację z Niemiec i wyjazd do Palestyny⁴². Obydwie sprawy prezentowano w ostro antyniemieckim tonie, a nierzadko także atakowano

³⁶ G. PLUM: *Deutsche Juden oder Juden in Deutschland*. In: W. BENZ: *Die Juden in Deutschland 1933—1945*. München 1988, s. 43.

³⁷ Cyt. za: M. BRENNER: *Geschichte des Zionismus*. München 2008, s. 72.

³⁸ Por. J. VON PUTTKAMER: *Ostmitteleuropa...*, s. 30.

³⁹ Por.: ibidem, s. 55, 189; S. URBAN: *Die Freiheit...*, s. 170, 172; J.F. GELLER: *Jewish in post-holocaust...*, s. 5. Prymas Polski August Hlond ogłosił, że pogromowi w Kielcach winne jest poparcie Żydów dla komunistów. Por. M. PHAYER: *The Catholic Church and the Holocaust 1930—1956*. Bloomington 2001, s. 181.

⁴⁰ M. BRENNER: *Nach dem Holocaust. Juden in Deutschland 1945—1950*. München 1995, s. 131; Z. MANKOVITS: *Life between memory and hope. The survivors of the Holocaust in occupied Germany*. Cambridge 2002, s. 280.

⁴¹ K. PELZER: *Neubeginn...*, s. 48.

⁴² T. LEWINSKY: *Der Nayer Moment...*, s. 109—113.

niemieckich Żydów, którym zarzucano, że zawierali związki małżeńskie z nie-Żydami, mimo że często tylko w taki sposób w ogóle mogli przeżyć wojnę⁴³. Żydzi ze Wschodu z kolei (DPs), którzy opanowali czarny rynek w okupowanych Niemczech, byli przez niemieckich Żydów nisko oceniani i nazywani „motłochem żydowskim ze Wschodu” (*ostjüdisches Gesindel*)⁴⁴, ponieważ lekceważyli przepisy wprowadzone przez Amerykanów. Żydowscy DPs dostarczali jednak organizacji Brihah pieniądze na nielegalną emigrację do Palestyny⁴⁵. Ponadto Żydzi ze Wschodu nie mówili w języku niemieckim, tylko w jidysz albo w języku polskim. Wielu z nich stroniło od języka niemieckiego, był przy nich zabroniony, gdyż przywoływał wspomnienie obozów koncentracyjnych i obozów masowej zagłady⁴⁶. Dla innych Żydów był to zaś ich język ojczysty.

Do elity syjonistycznej Jewish Community, podobnie jak do zarządu niemieckiej Żydowskiej Gminy Wyznaniowej, należało wiele znaczących osobistości ze śląskiego pogranicza. Członkiem zarządu Jewish Community był np. Hersch Kantor (występujący także jako Heinrich Kantor), urodzony 15 marca 1907 roku we Wrocławiu. W wieku 7 lat przeniósł się do krewnych w Pińsku na Białorusi, a potem mieszkał w Równem, na dzisiejszej Ukrainie. W 1926 roku Kantor wrócił do domu matki we Wrocławiu. Z zawodu był buchalterem. W 1939 roku został aresztowany i wysłany do obozu pracy we wschodniej okupowanej Polsce, a ściślej do Przemyśla. Jego matka i jedna z siostr zmarły w KL Groß-Rosen. Dwie pozostałe siostry przeżyły II wojnę światową. On sam był najpierw w obozie pracy w Stalowej Woli, a w końcu trafił także do KL Groß-Rosen, skąd został wyzwolony przez Armię Czerwoną. Pomiędzy lutym 1945 roku a styczniem 1946 roku Kantor mieszkał w Katowicach. 8 stycznia 1946 roku przyjechał do Ratyzbony, a w 1949 roku przeniósł się z rodziną do Monachium⁴⁷.

Innym przykładem był Jakob Parasol, od 1949 roku drugi prezydent Jewish Community w Ratyzbonie. Parasol urodził się w 1896 roku w Będzinie. Tam ukończył prywatną szkołę handlową. W latach 1911—1914 uczęszczał do niemieckiej żydowskiej szkoły i został członkiem niemieckiej organizacji sportowo-turystycznej Deutscher Turnverein. Swą pierwszą żonę Laję, która nie przeżyła II wojny światowej (zmarła w 1943 roku w obozie zagłady KL Auschwitz), Jakob Parasol poślubił w 1918 roku. W czasie wojny od 1939 roku mieszkał w getcie. W 1943 roku był deportowany do niemieckich obozów w Markstadt, Fünfteichen i na końcu do KL Mauthausen (od 15 lutego 1945 roku). Tam doczekał wyzwolenia 8 maja 1945

⁴³ M. BRENNER: *Nach dem Holocaust...*, s. 74.

⁴⁴ Por. S. WITTMER: *Die Regensburger Juden. Jüdisches Leben von 1519 bis 1990*. Regensburg 2002, s. 271.

⁴⁵ Według wspomnień Norberta Ernsta zamieszczonych w: A. ROSMUS: *Pocking. Ende und Anfang. Jüdische Zeitzeugen über Besiegte und Befreite*. Konstanz 1995, s. 90 i nast.

⁴⁶ M. BRENNER: *Nach dem Holocaust...*, s. 74 i nast.

⁴⁷ StAR, Familienbogen/Kantor; StAR, StKr. 43.

roku, po którym zatrzymał się w austriackim Linz. Późnym latem 1945 roku przyjechał do Pragi, a 11 grudnia dotarł ostatecznie do Ratyzbony. W 1951 roku Urząd ds. Uchodźców w Ratyzbonie uznał go za wypędzonego niemieckiego w znaczeniu ustawy o wypędzonych (*Bundesvertriebenengesetzes*). Zmarł w 1975 roku⁴⁸.

Cała skupiona w Bawarii powojenna diaspora żydowska przedstawiona w artykule na przykładzie Żydów z Ratyzbony była więc ideologicznie zwarta, skoncentrowana wokół syjonizmu. Nikt nie kwestionował idei *Erez Israel*. Jednak pod względem politycznym Żydzi w Bawarii po 1945 roku byli bardzo różni, wyraźnie podzieleni na dwa obozy. Jedni byli zjednoczeni w Żydowskiej Gminie Wyznaniowej, a drudzy, tzw. Żydzi ze Wschodu, w Jewish Community. Przy bliższym przyjrzeniu się jednak obydwu grupom jasne jest, że pomimo politycznej polaryzacji w kwestii kontaktów z Niemcami i w wyrażaniu stosunku do Niemiec obydwie grupy były reprezentowane przez osobowości pochodzące z pogranicza. Przy czym w opracowaniu przyjęto szerokie rozumienie granic — wyznaczonych nie tylko przez podziały geograficzne i administracyjne, lecz także kulturowe⁴⁹.

Osoby z tych pograniczy w powojennej Bawarii pełniły ważne funkcje zarówno w niemieckiej Żydowskiej Gminie Wyznaniowej, jak i w DP-Jewish-Community. Z własnego wyboru albo przez przypadek tworzyły swego rodzaju nową, żydowską elitę.

---

⁴⁸ StAR, Familienbogen/Parasol; StAR, Einbürgerungsakte; Internationaler Suchdienst in Bad Arolsen (IST) / Mitteilung vom 16.6.2010.

⁴⁹ Licznie w zarządach reprezentowani byli Żydzi z Łodzi i Krakowa, a jedynym wyjaśnieniem tego faktu były ich kompetencje pośrednictwa międzykulturowego, umiejętności językowe z pewnością także ich osobiste losy w latach 1939—1945 (inne przykłady żydowskich przedstawicieli w Ratyzbonie po 1945 roku zob. R. SMOLORZ: *Juden auf der Durchreise...*, s. 23, 35—46, 50 i nast.). Więcej w kwestii elit i zależności ich kompetencji od znajomości języków obcych zob. H.U. WEHLER: *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. München 2006, s. 137 i nast.

Roman Smolorz

Polish and Silesian Jews in Bavaria after the World War II and their new élités

Summary

The author of the text deals with the issue of Jews originating from Poland (including a part of Upper Silesia before 1939) who avoided the Holocaust after the World War II and decided to live in the territory of the American occupation zone of the former Third Reich. He describes the

circumstances of migration, shows their status in a new place of living, and, finally, defines shaping of their elites in Bavaria. Using biographic studies, he tries to prove the hypothesis that people growing up at the borderline (in this case a Silesian voivodship from the interwar period) obtained special predispositions and competences that predestined them to fulfill the role of new élités.

Roman Smolorz

Polnische und schlesische Juden in Bayern nach dem II. Weltkrieg und deren neue Eliten

Zusammenfassung

Der Verfasser befasst sich mit dem Problem der aus Polen (darunter aus dem polnischen Teil Oberschlesiens vor 1939) kommenden, nach dem Ende des zweiten Weltkrieges dem Holocaust entgangenen Juden, welche sich entschieden haben, auf dem Gebiet der amerikanischen Besatzungszone des ehemaligen Dritten Reiches anzusiedeln. Er lässt ihre Abwanderung, ihre gesellschaftliche Lage an dem neuen Wohnort und deren neu entstandenen Eliten in Bayern erscheinen. Mittels biografischer Untersuchungen versucht er die These zu verfechten, dass die auf den Grenzgebieten (in dem Fall in der schlesischen Woiwodschaft der Zwischenkriegszeit) heranwachsenden Personen über besondere Veranlagungen und Kompetenzen verfügten, die Rolle der neuen Elite zu spielen.